

ГІДНІСТЬ ОСОБИ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ТА ЗАХИСТУ

Питання правової охорони та захисту гідності особи має розглядатися виходячи з того, що гідність як соціально-правовий феномен властива кожному учаснику соціальних відносин. Як відомо, гідність вважається усталене суспільне уявлення про цінність людини як особистості, а також, що особливо важливо для правового розуміння, — а рїогї презюмування особливого морального ставлення людини до самої себе і ставлення до неї з боку суспільства. Поняття гідності вживається у законодавствах численних країн та у міжнародному праві. Кожна особа вправі вважати себе чесною, порядною, доброчесною. Дбаючи про свою репутацію, вона повинна наполягати на повазі до себе, а також вимагати, аби будь-які сумніви щодо її моральних якостей і етичних принципів були належним чином обґрунтовані. Отже, проблема правової охорони та захисту гідності охоплює два кола питань: перше — щодо догми, тобто нормативного забезпечення гідності людини і, друге — щодо правового змісту гідності людини.

Поняття гідності людини розглядається крізь призму певних уявлень, які можуть бути, умовно кажучи, образними, історичними або пов'язані з поведінкою особи. Образ геніальної людини (Т. Шевченко, М. Гоголь, І. Франко та ін.) завжди розкривається у контексті гідності як соціальної риси, притаманної найкращим представникам українського народу (працьовитість, талановитість, щирість, внутрішня привабливість тощо). Образ негідника (як у літературі, так і в реальному житті) завжди концентрує найгірші людські якості. Микола Гоголь писав і «Ревізора», і «Мертві душі» у духовних муках. Ці блискучі, напрочуд смішні та, водночас, шокує реальні твори є визначальними проявами розуміння людської гідності. Знаючи, що чекає автора, який у своїх творах вказує на найбрудніше, найбридкіше, найвідразливіше у людях, Микола Гоголь все одно їх написав. Ця сміливість, на перший погляд, кволого та боязкого письменника здійснила переворот у літературі. Він вивернув і показав зсередини, без прикрас, усе те, що відбувається з людськими душами. Хабарництво, зловживання владою, бюрократизм, підлабузництво, бажання будь-яким чином збагатитися, навіть (і частіше всього!) злочинним шляхом, посадових осіб — одним словом «омертвіння душ» — точніше не сказати про спотворення гідності. Зазначене було б просто цікавою історією, якби з тих пір щось змінилось. Але й у наш час, дивлячись на українських політиків, чиновників, ми бачимо і хлестакових, і чичикових, і манілових, і ноздрьових, і коробочок, і плюшкіних, і собакевичів і т. ін. Їх архетипи майже не змінилися з часів царської Росії. Як відомо, Микола Гоголь сповідував ідею природного права, вважаючи, що природне право має втілюватися через врівноваження таких факторів, як «здоровий глузд місцевого народу» і «справедливе народне правління». Варто наголосити на факторі «здорового глузду народу» — тут автор підкреслює, що саме рівень політичної та правової культури народу є визначальним фактором розвиненості та багатства держави, а не «правильні» посадові особи [1]. На жаль, до розуміння цього більшість українських громадян ще не прийшла, і саме це значно гальмує суспільно-правовий розвиток в Україні.

Історичні порівняння допомагають краще зрозуміти гідність нації у її перемогах або поразках, стражданнях і випробуваннях. Завжди спостерігається незбіг історичних оцінок цього феномена, який кореспондується з етноідентичністю, котра у кожного етносу, кожній етнічній групі своя, і, як правило, різна. Травневі події 2013 року в різних містах України, пов'язані зі святкуванням Дня перемоги, є цьому підтвердженням [5]. Загалом гідність людини є найменш надійною підставою для порівнянь подій, адже вона є, умовно кажучи, позаісторичною. І оцінювати певні події крізь призму інших історичних часів — це все одно, що вести мову про гідність історії, а не гідність особи, яка тим чи іншим чином дістає вияв у певній події. Так, показовим є визнання членів ОУН-УПА борцями за незалежність України. Як відомо, цей факт заперечується в одних колах і стверджується в інших. Нещодавно Вищий адміністративний суд України підтвердив рішення судів нижчих інстанцій, якими визнано законним Указ колишнього президента Віктора Ющенка (2005-2010 роки) від 28 січня 2010 року — про визнання воїнів Організації українських націоналістів і Української повстанської армії учасниками боротьби за незалежність України. У даному разі йдеться не про окрему людину, не про героїзм тих чи інших осіб, а про гідне ставлення до людей, які у безвихідних умовах вели боротьбу проти збройних сил, що діяли на теренах України.

Щодо порівнянь конкретних подій, то в них (порівняннях) гідність людини, як правило, перетворюється в об'єкт спекулятивних і необґрунтованих висновків. Зокрема, вважається, що у конкретних поді-

ях людина поводить себе щонайменше як гідна особа. Тут більше спрацьовують ментальні механізми, пов'язані із ситуативним реагуванням на небезпеку, агресію, негативні виклики.

Охоронні норми щодо гідності базуються на презумпції природної гідності людини, яка викладена в Основному Законі Української держави (статті 3, 21, 23, 24) [2]. У Конституції України прямо заборонено: катування людини; жорстоке, нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження з людиною; застосування покарань, які є жорстокими, нелюдськими або такими, що принижують гідність людини; медичні, наукові чи інші досліди щодо людини без її вільної згоди. Наведена конституційна норма є відтворенням положень, які містяться у ст. 5 Загальної декларації прав людини, статтях 7 і 10 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, ст. 3 Європейської конвенції з прав людини. Треба відзначити, що гідність як об'єкт охорони й захисту в конституційних і міжнародних актах завжди поєднується з поняттями свободи, недоторканності особи, неприпустимості завдання їй страждань тощо.

У контексті захисту гідності важливу роль відіграють конституційні положення. У Конституції України йдеться про гідні умови життя (преамбула), про те, що держава відповідає перед людиною за свою діяльність (ст. 3); власність не може бути використана на протиवाгу гідності (ст. 41), про неприпустимість посягання на права і свободи, честь і гідність інших людей (ст. 68). У ЦК України гідність визнано особистим немайновим благом (ст. 201); задекларовано право на повагу і недоторканність «гідності та честі» фізичних осіб (ст. 297), зафіксовано право фізичних осіб на звернення до суду з позовом про захист їх гідності та честі (п. 3 ст. 297); приниження «честі та гідності фізичної особи» визнано моральною шкодою, яка підлягає відшкодуванню (ст. 23); ст. 297 також гарантує право на повагу до гідності та честі, згідно з цією статтею кожен має право на повагу до його гідності та честі, фізична особа має право звернутися до суду з позовом про захист її гідності та честі [6]. В Україні також діють міжнародні конвенції, що стосуються захисту людської гідності, — Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню та Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання.

В аспекті розмежування права охорони і права захисту гідності важливим є визнання права на підозру, закріплене у новому КПК України. Згідно з його ст. 12 затримання особи, взяття її під варту або обмеження в праві на вільне пересування в інший спосіб під час кримінального провадження, здійснене за відсутності підстав або з порушенням порядку, передбаченого цим Кодексом, тягне за собою відповідальність, установлену законом. Адже кожен, кого затримано через підозру або обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення або інакше позбавлено свободи, має бути в найкоротший строк доставлений до слідчого судді для вирішення питання про законність та обґрунтованість його затримання, іншого позбавлення свободи та подальшого тримання. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого судового рішення про тримання під вартою [4, с. 11]. Ця процесуальна норма є, по суті, застереженням від можливих зловживань правом на підозру і має виключно охоронне значення. Водночас, у ст. 20 КПК йдеться про забезпечення права на захист, згідно з яким підозрюваний, обвинувачений, виправданий, засуджений має право на захист, яке полягає у наданні йому можливості дати усні або письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення, право збирати і подавати докази, брати особисту участь у кримінальному провадженні, користуватися правовою допомогою захисника, а також реалізовувати інші процесуальні права, передбачені цим Кодексом тощо [4, с. 11].

Уявлення про гідність, як правило, залежить від громадянської, корпоративної або етнонаціональної ідентичності. Гідність людини можна виміряти у загальному соціальному масштабі, на корпоративному або індивідуальному рівнях. Важливо, щоб об'єкти порівняння були співставними, не вибірковими. У загальному соціальному масштабі — це порівняння відкритості й прозорості декларування доходів. Зокрема, викликає гідне ставлення до фінансових статків українського президента, який заробив у 2012 році не менше ніж президент США або президенти західноєвропейських країн. Водночас, величезний розрив між доходами багатих і бідних у нашій державі порушує конституційне положення щодо гідних умов життя для кожного, утворює небезпеку для громадянського миру в країні.

На корпоративному рівні можна оцінити гідність державних службовців, що декларують одні статки, а користуються набагато більшими, як спотворену гідність. На індивідуальному рівні гідність людини кореспондується з етнонаціональною ідентичністю, розумінням себе як представника певної нації. Саме на індивідуальному рівні існують найбільші розбіжності в оцінках людської гідності — від маргінальних до героїчних. Як правило, це відбувається на тлі політичних змін або всупереч ним. Наприклад, попри зміну політичної кон'юнктури та цілеспрямовані спроби спростувати феномен УПА, історична пам'ять про неї за роки незалежності повернулася в українське суспільство й міцно утвердилася у свідомості частини громадян, ставши елементом масової культури та компонентом громадянської ідентичності.

Корисними для вивчення етноідентичності є коментарі Миколи Гоголя щодо тогочасної судової системи, основ медіації. «Людам трудно самим умиритися между собою, но как только станет между ними тре-

тий, он их вдруг примирит. Оттого-то у нас всегда имел такую силу третейский суд, истое произведение земли нашей, успевавший доселе более всех других судов. В природе человека... есть чудное свойство: как только заметит он, что другой сколько-нибудь к нему наклоняется или показывает снисхождение, он сам уже готов чуть не просить прощения. Уступить никто не хочет первый, но как только один решился на великодушное дело, другой уже рвется как бы перещеголять его великодушьем. Вот почему у нас скорей, чем где-либо, могут быть прекращены самые застарелые ссоры и тяжбы, если только станет среди тяжущихся человек истинно благородный, уважаемый всеми и притом еще знаток человеческого сердца» [3].

Хотілося б вірити, що за більш як двісті років з дня народження цього генія, українські та російські державні діячі та громадяни припинять палкі суперечки про національну приналежність письменника і візьмуть до уваги ту мудрість, якої вчив нас Микола Васильович Гоголь. Це сприяло б, зокрема, формуванню у нашому суспільстві нового правопорядку на основі поваги до гідності людини, що сприятиме процвітання нашого суспільства.

Використані джерела:

1. *Голянич М.* Особливості соціально-філософських ідей Миколи Гоголя / М. Голянич // Офіційний сайт НБУ імені Вернадського. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [www/archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/VPu/philos_psihol/2011_14/goljanych.pdf](http://www.archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/VPu/philos_psihol/2011_14/goljanych.pdf).
2. *Конституція України* / Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
3. *Костенко О.* А Гоголь попереджав!.. / О. Костенко // Юридичний вісник України. — 2009. — № 23 (727).
4. *Кримінально-процесуальний кодекс України*. — К.: Юрінком Інтер, 2013. — 528 с.
5. *Офіційний сайт газети «Дзеркало тижня»*. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://dt.ua/all-news>.
6. *Цивільний кодекс України* // Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

Ковальський В. С. Гідність особи: проблеми правової охорони та захисту.

У статті зазначено, що гідністю вважається усталене суспільне уявлення про цінність людини як особистості, а також, що особливо важливо для правового розуміння, — а priori презюмування особливого морального ставлення людини до самої себе і ставлення до неї з боку суспільства. Поняття гідності вживається у законодавствах численних країн та у міжнародному праві. Кожна особа вправі вважати себе чесною, порядною, добросовісною.

Охоронні норми щодо гідності базуються на презумпції природної гідності людини, яка викладена в Основному Законі Української держави (статті 3, 21, 23, 24). У Конституції України прямо заборонено: катування людини; жорстоке, нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження з людиною; застосування покарань, які є жорстокими, нелюдськими або такими, що принижують гідність людини; медичні, наукові чи інші дослідження щодо людини без її вільної згоди.

Ключові слова: гідність, честь, цінність людини, право на захист, право на охорону.

Ковальський В. С. Достоинство человека: проблемы правовой охраны и защиты.

В статье указано, что достоинством считается устоявшееся общественное представление о ценности человека как личности, а также, что особенно важно для правового понимания, — а priori презюмировании особого нравственного отношения человека к самому себе и отношение к нему со стороны общества. Понятие достоинства употребляется в законодательстве многочисленных стран и в международном праве. Каждый вправе считать себя честным, порядочным, добросовестным.

Охранительные нормы касающиеся достоинства основываются на презумпции естественного достоинства человека, которое изложено в Основном Законе Украинского государства (статьи 3, 21, 23, 24). В Конституции Украины прямо запрещено: пытки человека; жестокое, бесчеловечное или унижающее достоинство обращение с человеком; применение наказаний, которые являются жестокими, бесчеловечными или унижающими достоинство человека; медицинские, научные и другие опыты над человеком без его добровольного согласия.

Ключевые слова: достоинство, честь, ценность человека, право на защиту, право на охрану.

Kovalskyi V. Human dignity: the problem of legal protection and defense.

The article stated that well-established public perception of the value of human as a personality is an advantage, and what is especially important for legal understanding, is a priori presumption of a special moral self-attitude and the attitude of the society. The concept of dignity is used in the legislation of many countries and in international law. Everyone is entitled to consider himself to be honest, decent, and conscientious.

Protective regulations concerning dignity are based on the presumption of inherent human dignity, which is set out in the Basic Law of the Ukraine (Articles 3, 21, 23, 24). The Constitution of Ukraine explicitly prohibited human tortures; cruel, inhuman or humiliating treatment; the application of cruel, inhuman or abasing to human dignity punishments; medical, scientific and other experiments on a person without his consent.

Key words: dignity, honor and value of the person, the right to a defense, the right to protection.